

Гасанова В.Т.
КРИМСЬКІ МОТИВИ У ЛІРИЦІ М. ЗЕРОВА

УДК 883.015

Тематичний діапазон лірики М.Зерова 20-х років ХХ ст. визначається високою освіченістю поета й несе на собі відбиток не лише поетичних уподобань, а й літературознавчих інтересів. Він не заторкує моральних чи інших гострих проблем суспільного буття. За його власним висловом – це лірика “образів і віків”, і через те чільне місце в ній займає еллінський світ, історія, слов’янство і Київ. У цих тематичних рамках і окреслюється те коло проблем, що хвилювало поета: класичне мистецтво, творче засвоєння здобутків загальнолюдської культури, філософські проблеми впливу природи на людину, античність і розвиток сучасного поетичного стилю.

Тяжіння до мистецтва рівноваги (чітке співвідношення раціонального й емоційного моментів) визначило й характер лірики М. Зерова: її об’єктивованість, усунення з тексту ліричного “я” та оповідну інтонацію. Певна безпристрасність і емоційна стриманість відчуваються і в його медитативній ліриці, що позначена настроями спокою й рівноваги.

Як учений, виявляючи широку обізнаність у сфері новітніх пошуків у галузі віршування, М.Зеров у власній поетичній творчості дотримується канонічних форм: дистих, олександрійський вірш, сонет, сонетоїд. Але найулюбленішим його жанром є сонет, якому він залишився вірний ціле життя, – форма, яка найбільше відповідає принципам його поетики: строгості й дисципліні думки, емоційній стриманості, чіткості, ясності й простоті.

Безумовно, його художні уподобання склалися під впливом передусім античності. А з другого боку – не без впливу французьких парнасців, естетичні принципи яких до певної міри сповідували “неокласики”, зокрема М. Зеров та М. Рильський. Із парнасців М. Зеров надавав перевагу Ж.-М. Ередіа, активно перекладаючи французького поета.

Схильність до рівноваги “рацію” й “емоцію” виразно позначилась на системі образності й поетичній лексиці М. Зерова. Його віршам властива ясність, прозорість, лаконізм, точність і, передусім, статика й місткість, що й відповідає принципам античної поетики. Автор не любить розлогої метафори та ускладнених асоціацій, а через те у власній поезії надає перевагу епітетові та художній деталі. Його епітети точні, місткі й водночас лаконічні. Вони надають відчутної предметності образу, вичерпності й повноти зображуваному об’єкту. Саме в епітеті й криється емоційно-оцінковий момент авторського ставлення до зображуваного. Загалом же при цілісній стилістичній домінанті поезії М. Зерова 20-х років властиве розмаїття лексичних пластів: антична архаїка, старослов’янськи та історизми, і над усім – колоритна мова своєї доби, яку він так високо цінував у античних та класичних майстрів слова.

Поет активно виступає за збереження класичного мистецтва й у своїх літературознавчих розвідках і в критичній книжці “До джерел”, у чому була його величезна заслуга. Він вважав, що єдиний шлях розвитку молодій українській радянській літературі лежить у засвоєнні класики й орієнтації на європейську культуру: “... освоюймо джерела європейської культури, бо мусимо їх знати, щоб не залишитися назавжди провінціалами ...йдімо до перших джерел, доходьмо до кореня” [2, с. 578]. І далі: “Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в її останніх вислідах, але і в її основах, бо без розуміння основи ми залишимося “вічними учнями”, які ніколи не можуть з учителями порівнятися” [2, с. 375].

Окрему цікаву сторінку становлять зеровські поезії про Крим, які побачили світ тільки 1924 року в збірці “Вибране”. Саме циклом “Крим” і починається це видання. На жаль, присвячених Криму сонетів, елегійних дистихів та олександрійських стоп у поетичному доробку М.Зерова небагато, оскільки життя поета обірвалось рано, жорстоко і несподівано. Але Крим, як і древня Еллада, як і дорогий серцю Київ, увійшли в коло його постійних тем і захоплень. З кримською землею простежується ретроспективний і асоціативний зв’язок протягом усього його життя.

Для перекладача Овідія, якого так хвилювала доля древнього поета і його переживання в “убоному, дикому краї”, де “варвари довкола”, вибір міг бути тільки один – античні місця Північного Причорномор’я, “брук і вулиці старого Херсонеса”. Більш за все М. Зерова хвилювали перипетії одеських відряджень, спокійна впевненість у собі філолога Аристарха, який працював, не озираючись на “темні кроки літературних мод”. Він мріяв зрозуміти феномен безсмертя.

Кримські сонети “Буюрнус”, “Чатир-Даг”, “Богам висот-перелетам-громам...”, “Партені”, “На верхів’ях Качі”, написані М. Зеровим у 1926–1927 роках під впливом перебування у Криму, в будинку відпочинку в Буюрнусі, що неподалік Гурзуфа (колишній маєток графині Стенбок-Фермор). Відвідували цей будинок і інші “неокласики”, у тому числі П. Филипович, М. Драй-Хмара, тоді ще М. Зерова не переслідувала тінь репресій і серце не передчувало страшної трагедії – смерті єдиного сина. Письменник перебував у полоні творчих задумів. У такому стані гармонії душі з навколишнім світом увійшов в його життя Крим.

Під час читання його сонетів на перший погляд здається, що поет перебуває в полоні гедоністичної насолоди. Точність деталей, предметність образів зримо передають реалії Криму (“Чатир-Даг”):

Біжить шосе. Прозорим фіолетом
Закам’янілі хвилі дальніх гір
Укрили паділ, де шумить Салгір
І спить село з похилим мінаретом.
Черешні над камінним парпетом,
У білій куряві заїжджий двір,
А в небі, переймаючи простір,
Піднісся Чатир-Даг двійним наметом.

Цей сонет вирізняється з-поміж інших творів М.Зеров кримського циклу глибиною центрального образу в ньому. Пейзажна лірика в поезії переплітається з філософською. У першій строфі перед читачем постає картина гірської місцевості. Окремі образи створюють ефект реальності. Таке зображення ґрунтується на психології людини: здатності сприймати ціле через деталі. Шосе, паділ, де шумить Салгір, село, мінарет – образи, які наближають уяву читача до гори Чатир-Даг. За допомогою контрасту, білих квітучих черешень М. Зеров, як художник, привертає увагу на центральний образ картини. А в центрі полотна – Чатир-Даг. Автор обіграє символічну назву вершини гори, не називаючи її прямо. Окрім майстерного пейзажного зображення М. Зеров вводить у сонет і філософські роздуми. Архетип гори, уособлює міцність гордості:

Безсилі перед ним падають горби
На ржаві буки, на густі граби...

Не зовсім зрозуміло, чому ж не найвища гора в Криму вимальовується такою величною. М. Зеров не одразу дає відповідь на це запитання. Розв'язка в останній строфі поезії.

Одухотворені автором образи вітру та старого ставного вівчара «обходять там побожною ходою» Чатир-Даг. Відразу в уяві постає хресний хід навколо храму. В останньому рядку М. Зеров ніби дає пояснення: Богам висот поставлений вівтар. Так у сонеті переосмислено, з духовної точки зору, образ гори Чатир-Даг і пов'язані з ним кримськотатарські легенди.

Поезія « Богам висот – перелетам-громам» є фінальною в циклі кримських поезій М. Зерова про Чатир-Даг. Їх об'єднують не просто спільні образи, а й ідейно-художній зміст. Якщо в першому сонеті залишається певна недосказаність, то останній повністю розкриває філософський задум автора, міфологічні уявлення предків щодо картини світу. Автор вдало вимальовує увесь пантеон богів. Це і бог грому й блискавки, і богиня родючості, і богиня шлюбу та долі, тощо. У поезії наявні біблійні мотиви, натяк на античність. Автор ніби розмірковує над задумом самого Творця, над тим, а навіщо було створено гору Чатир-Даг, цей « Богам-висот поставлений вівтар»?

Мабуть для того, щоб людська душа могла доторкнутися до чогось вічного. Від споглядання краси і величі такої вершини мимоволі з'являються думки про вічний недосяжний ідеал. Це ті духовні дари, які отримує кожен біля вівтаря, біля Чатир-Дагу.

Сам М. Зеров казав, що це «враження від першого погляду на масив із станційного ресторану Таушан – базар по дорозі з Сімферополя до Алушти». Крим воскрешає в його уяві античні образи, нагадує античні мотиви («Партеніт»). У цій поезії Крим в уяві читача постає як особливе духовне місце. Сукупність античних образів, які виникають перед очима ліричного героя, створюють особливий піднесений настрій, допомагають увиразнити картину зображеного.

На першому плані М. Зеров показує храм Артеміди, який розташовується « за темною грядою Аю-Дага». Цей образ розкриває символічну картину духовного життя людини. Античний храм можна трактувати не просто як величну споруду, а перш за все, як храм душі, що уявляється ліричним героєм. Символічний образ ніби оживляє Тавриду. По-черзі виникають історичні події, які мали місце в Древній Елладі. Оживають і пов'язані з ними увіковічені постаті Античності. Це і Орест, і Пілад, й Іфігенія, і Ахей.

Крим для М. Зерова в цій поезії постає такою ж живою істотою як і в усіх кримських сонетах. Півострів не просто німий свідок подій, а в метафоричному сенсі – активний учасник. То ж і кожен рядок поезії «Партеніт» пройнятий ліричністю, мелодійністю. Від початку і до кінця твору звучить музика «співучих трубадурів». Подібно до митців-імпресіоністів М. Зеров одними мазками свого пензля вимальовує картину античності на землях Тавриди.

Розкриттю ідейно-художнього змісту поезії сприяє й архетип сну. Як відомо це особливий стан, який відрізняється своєю напівреальністю. Душа людини у сні знаходиться ніби на межі між цим і потойбічним світом. Таким чином М. Зеров проводить літературні паралелі. Ліричний герой, дивлячись на кримські землі, бачить у них античні образи, а його душа відлітає в минуле.

На скелі, де ламають діорит,
За темною грядою Аю-Дага
Розташувала древня грецька сага
Храм Артеміди, перший Партеніт.
Літа минають, не минає міт!
Тут ще цвітуть дива Архіпелага –
Орестів жах, Піладова звитяга
І смертний Іфігенії привіт.
І довго ще, купаючись у морі,
Поети увижатимуть в просторі
Ахейські весла та низькі човни,
А парубки, каміння й дачні мури
Відповідатимуть на їх співучі сни
Крізь зуби витисненим: «Трубадури!..»

У цьому сонеті багата асоціативність і властивість мислити ретроспективно, хоча ретроспектива вірша значно глибша. Сонет пронизаний естетичною концепцією захисту краси й античності. Уява поета здатна воскресити ознаки минувшини, такі як «чутливі думи і дива Архіпелагу», «Орестів жах», «Піладова звитяга», які не канули в Лету, а мусять повнокровно ввійти в сучасність – «Літа минають, не минає міт!». Деякі натяки на сучасність простежуються у зневажливій фразі «Крізь зуби витисненим: «Трубадури!..»,

адресованій критикові Б.Коваленкові, який під час літературної дискусії неввічливо висловився на адресу М.Рильського.

А поезія «На верхів'ях Качі» є показовою за системою образів,які разом допомагають створити в уяві читача характер Кримського півострову. З перших рядків твору яскраво простежуються почуття радості та піднесеності в душі ліричного героя. Це досягається завдяки рядкам-звертання до витоків Качі:

Бринить і лийтеся,джерела ніжні Качі,
Дзвенить каскадами співучого срібла...

Невеличка річка Кача символізує характер Криму:такий же сонячний, різнобарвний,мінливий і навіть грайливий.

З погляду архетипної будови твору, визначальним для цієї поезії є архетип ріки. Як і сонце, вода – це невід'ємна частина життя, а річковий потік – символ руху і плинності, того,що все змінюється.

В уявленні ліричного героя поезії Кача постає не просто як ріка,а,перш за все,як жива істота. Вона – свідок минулих і сучасних подій. Душевний настрій ліричного героя дотичний до кришталевих хвиль Качі:

За ними вже різка і росяна яйла –
І враз нова краса з'явилась, процвіла.

«З'явилася краса в душі ліричного героя і новою красою відродилася ріка», - говорить автор.

Розкриттю ідейно-художнього змісту поезії,окрім провідного образу ріки Качі,сприяють і другорядні образи: сіра скеля,ліс, битий шлях,голос та очі. Для твору вони не менш важливі.

У самій назві поезії « на верхів'ях Качі” простежується наголос автора на тому місці, звідки починається потік ріки. Образи,які допомагають відтворити красу верхів'я, теж є архетипними.

На першому плані в уяві читача постає гора, із-під якої витікає Кача:

З-під скелі сірої, що мохом поросла. –
На села, у сади, між вапняки гарячі.

Образ скелі в сонеті символізує певну безпечність,надійність. Як ріка бере свій початок звідси, так і життя людини починається з дитинства, якому й притаманні ці риси.

Інший провідний образ поезії «На верхів'ях Качі” – це ліс. Особливий символ краси, яку хвилі ріки несуть у своєму потоці аж до місця впадання. Уявити образ лісу вічним допомагають рядки поезії:

Ліс причарований, як озеро стояче.
Поважно гомонить зелена бучина...

Верхів'я Качі постає як світ дитинства. Поруч із потоком ріки ліричний герой звертає увагу і на битий шлях. Цим образом автор говорить про дорогу людини в житті. Дві паралелі, шлях і ріка, - символи буття на Землі.

Для Криму притаманні яскравість кольорів і різнобарвність. М. Зеров кожну деталь системи образів у сонеті вимальовує іншою фарбою.

Ідейна глибина твору виражена в останній строфі:

Горує над усім високотонний голос
Та ясна прямота допитливих очей.

Кожен може уявити це по-своєму. Проте такий вогонь очей спостерігаємо,перш за все, у дитини. Автор утверджує думку про те, що людина завжди повинна мати «дитячу душу», уміти бачити красу в друбному.

М.Зеров мав іронічний склад розуму і в хвилини душевної рівноваги ця притаманна йому риса виявлялась у доброзичливій іронії, епіграмі. Саме такий настрій виник у нього під час перебування у Криму. Так виникла “Кримська-елегія”, пародія на П.Филиповича, у якій М.Зеров раптом розкрив приховані грані своєї особистості і навіть стилю, що засвідчує те, який несхожий тут сам на себе суворий поет-класицист:

Похмура тінь лягла від Карасану
на Партеніт...
Книжки (пляшки) встають і надяють із туману
немов магніт...

Після 1932 року, незадовго до трагедії, М. Зеров знову подумки повертається до Криму, де йому так і не вдалось більше побувати (хоча у 1931–1932 рр. він знову відпочивав у Криму). Тому так печально звучать його елегійні поетичні рядки в поезії “Вечір” (1934) і “Я не складав тобі ні гімнів, ні поем” (1934):

Я не складав тобі ні гімнів, ні поем.
Добірного вина замість ліричних тем
Шукав я за твоїм оспіваним камінням.
В сухих поточинах, над темнобоким рінням,

Угору ідучи до синіх верховин,
Кляв мулкість камінців і дерезу ожин.
На горах, поблизу зеленокорих буків
За вітром степовим, за перебором звуків
Не бачив ні Алми, ні хвалених криниць,
Щоб нині, осторонь морських твоїх теплиць,
З завзяттям славити у віршах “занепадних”
Жорстку стежок твоїх іспадів виноградних.

Поетія М. Зерова 30-х років відображає реальність образно, ясно, предметно і разом із тим хворобливо та суперечливо. Поетичні образи стають більш земними, зрозумілими, набувають особливої пластичності. І це, перш за все, виявляється в його медитаціях, елегійних дистихах, до яких належать твори кримського циклу. Написані вони в складні для поета роки – участь “неокласиків” у відомій літературній дискусії закінчилася ідеологічним переслідуванням. У 1935 році М.Зерова заарештували і звинуватили у “терористичній” діяльності. Після ганебного “суду” у 1936 році його вислали на Соловки. У листопаді 1937 року М.Зерова не стало.

Джерела та література:

1. Зеров М. Твори : у 2-х т. / М. Зеров. – К., 1990. – Т. 1. – 843 с.
2. Зеров М. Твори : у 2-х т. / М. Зеров. – К., 1990. – Т. 1. – 601 с.
3. Зеров М. Партеніт : [Електронний ресурс] / М. Зеров. – С. 1. – Режим доступу : http://www.poetryclub.com.ua/metr_poem.
4. Зеров М. На верхів'ях Качі : [Електронний ресурс] / М. Зеров – С. 4. – Режим доступу : http://www.poetryclub.com.ua/metr_poem.1390.
5. Зеров М. Чатир-Даг : [Електронний ресурс] / М. Зеров. – С. 6. – Режим доступу : http://www.poetryclub.com.ua/metr_poem.1388.
6. Зеров М. Богам висот-перелетам-громам : [Електронний ресурс] / М. Зеров. – С. 7. – Режим доступу : http://www.Poetryclub.com.ua/metr_poem.1388.
7. Клуб поезії : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.Poetryclub.com.ua/metr_poem.1388.